

DOI: 10.31866/2617-7943.4.1-2.2021.249011
УДК 719:712.253(477.411)

ВИЗНАЧНА ПАМ'ЯТКА САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА КИЄВА ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ СЕРЕДОВИЩА

Віктор Вечерський

Кандидат архітектури;

e-mail: vechersky.v@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5221-3556

Інститут культурної спадщини, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження полягає в пам'яткознавчому аналізі й експертній оцінці пам'ятки садово-паркового мистецтва «Центральний республіканський ботанічний сад» (вул. Тимірязєвська, 1 у м. Києві) та її містобудівного середовища, яке швидко еволюціонує, загрожуючи зазначеній пам'ятці природно-заповідного фонду та розташованим на її території визначним пам'яткам культурної спадщини, що вимагає опрацювання концепції охоронного зонування на прилеглих до пам'ятки територіях задля збереження цієї унікальної культурної і природної спадщини.

Методологія дослідження базується на використанні загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема історичного при системному підході, коли сукупність пам'яток, поєднаних спільною територією, та прилегле до них середовище як об'єкт вивчення розглядаються в розвитку, а також порівняльного методу, аналізу й синтезу, дедукції та індукції. **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що вперше комплексно проаналізовано зазначену пам'ятку садово-паркового мистецтва як об'єкт не тільки природно-заповідного фонду, а й нерухомої культурної спадщини за типом «визначне місце», артикульовано проблеми, породжені швидким і хаотичним розвитком урбанізованого середовища довкола цієї пам'ятки, а також запропоновано концептуальний підхід до охоронного зонування територій навколо зазначеної пам'ятки. **Висновки.** Усі об'єкти культурної спадщини, серед яких розташований Центральний республіканський ботанічний сад як об'єкт дослідження, формують традиційний характер середовища південної периферійної частини історичного центру Києва. Об'єкт дослідження за своєю композиційною роллю в традиційному характері середовища є ландшафтною домінантою великомасштабної пам'ятки «Культурний ландшафт Київських гір і долини Дніпра», композиційно-видовий вплив якої поширюється на увесь простір долини р. Дніпра в межах між мостами ім. Є. Патона та Південним. Зроблено висновок про недостатність і застарілість наявного охоронного зонування на прилеглих до розглядуваної пам'ятки територіях, визначено нову концепцію охоронного зонування з додатковими зонами регулювання забудови. Їх затвердження дасть змогу актуалізувати територіально-середовищний підхід як найефективніший щодо збереження для теперішнього та прийдешніх поколінь традиційного характеру середовища Києва.

Ключові слова: пам'ятки; садово-паркове мистецтво; ботанічний сад; традиційний характер середовища; охоронне зонування територій; місто Київ

Вступ

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Центральний республіканський ботанічний сад» на вул. Тимірязєвській, 1 у м. Києві отримала свій статус за рішеннями Київської міської ради депутатів трудящих від 11.02.1969 № 206 та виконкому Київської міськради від 20.03.1972 № 363. Пам'яткою республіканського (тепер – національного) значення (як об'єкт природно-заповідного фонду) стала відповідно до постанови Держкомприроди від 11.07.1972 № 22. Статус ботанічного саду затверджено постановою Ради Міністрів УРСР від 22.07.1983 № 311 (Мовчан та ін., 2001, с. 10). Сучасна назва – Національний ботанічний сад імені Миколи Гришка НАН України. Надалі для лаконічності називатимемо об'єкт дослідження просто Ботанічним садом або пам'яткою. На його території є низка пам'яток культурної спадщини. Це Звіринецьке укріплення Київської фортеці (1810–1811 рр., пам'ятка архітектури національного значення за постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929); Троїцька церква (Іонівська або Іонинська) Свято-Троїцького монастиря (1871–1872 рр.; 1897–1900 рр. (прибудова); 1902–1909 рр. (розпис інтер'єрів), пам'ятка архітектури та містобудування національного значення за постановою Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 № 442); Культурний шар городища «Красний двір князя Всеволода» (XI–XIII ст., пам'ятка археології національного значення за постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928). Ці пам'ятки культурної спадщини разом з об'єктом природно-заповідного фонду формують цілісний об'єкт національного надбання на досить значній території (130 га) і потребують єдиного підходу щодо захисту та збереження.

У цій статті проаналізовано з погляду пам'яткознавства як саму пам'ятку, так і прилеглі до неї території, їхній взаємозв'язок, наявні в довкіллі загрози для збереження традиційного характеру середовища пам'ятки та способи запобігання цим загрозам.

Актуальність теми дослідження

Київ є історичним містом з численною, складною та різноманітною культурною спадщиною, нерозривно пов'язаною з природним довкіллям. Цей синтез природи, історії та культури визначає як неповторність міста, так і необхідність застосування комплексних містобудівних заходів щодо збереження традиційного характеру його середовища. У законодавстві визначено ці заходи: з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів (ансамблів) навколо них мають установлюватися зони охорони пам'яток. Їх межі та режими використання визначаються науково-проектною документацією і затверджуються відповідним органом охорони культурної спадщини (Сердюк та ін., 2011, с. 167). Цим законодавчим приписом зумовлена актуальність представленого дослідження, яке виконано вперше в Україні. Протягом 2020 р. на замовлення Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій в Інституті культурної спадщини (м. Київ) за нашої участі розроблено відповідну

науково-проєктну документацію, наукову проблематику якої представлено у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями історії цієї київської околиці займалися історик і краєзнавець М. Берлинський, археологи П. Толочко, І. Мовчан, історики архітектури Т. Трегубова, Л. Рилкова, О. Сіткарьова, Ю. Нельгівський. Узагальненими підсумками їхніх досліджень є статті в енциклопедичному виданні «Звід пам'яток історії та культури України», том «Київ» (у трьох книгах), де наявні ґрунтовні тексти про історичний район Звіринець, Київську фортецю, Центральний республіканський ботанічний сад АН УРСР, Свято-Троїцький (Іонівський) та Видубицький монастирі. Безпосередньо пам'ятці «Центральний республіканський ботанічний сад» присвячено чимало публікацій від часу створення цього ботанічного саду й дотепер. Це книжки та статті А. Гродзинського, М. Кохно, Є. Кондратюка, В. Липського, Ю. Нельгівського, Е. Піскової, Т. Черевченко, І. Косаківської та ін. Ґрунтовною з погляду завдань нашого дослідження є стаття кількох авторів у тематичному випуску журналу «Хроніка-2000» (Кваша та ін., 2001). Оскільки цю пам'ятку неможливо розглядати поза контекстом, то слід залучити новітні дослідження як історичного ландшафту Києва (Звіряка, 2015), так і всієї сукупності пам'яток садово-паркового мистецтва міста, чому присвячений окремий розділ у колективній монографії «Історико-містобудівні дослідження Києва» Л. Томілович (2011). Важливим джерелом інформації про Ботанічний сад у контексті інших об'єктів природно-заповідного фонду міста є книжка «Природно-заповідний фонд м. Києва» (Мовчан та ін., 2001). У цьому виданні подано досить повний перелік публікацій із зазначеної тематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Аналіз літератури показав, що в українському пам'яткознавстві добре опрацьовано питання щодо окремих пам'яток та їх історії. Натомість бракує синтетичних досліджень комплексних, значних за територією пам'яток, які формують наше історико-культурне середовище. Тому нам довелося комплексно проаналізувати зазначену пам'ятку садово-паркового мистецтва як об'єкт не тільки природно-заповідного фонду, а й нерухомої культурної спадщини за типом «визначне місце» з артикулюванням проблем, породжених розвитком урбанізованого середовища довкола цієї пам'ятки. Тільки на цій основі можна аргументовано пропонувати концепцію охоронного зонування територій навколо зазначеної пам'ятки.

Мета дослідження

Мета статті полягає в пам'яткознавчому аналізі й експертній оцінці пам'ятки садово-паркового мистецтва «Центральний республіканський ботанічний сад» та її містобудівного середовища з опрацюванням концепції охоронного зонування на прилеглих до пам'ятки територіях задля збереження цієї унікальної культурної та природної спадщини.

Методи дослідження

Застосовано загальнонаукові та конкретно наукові (спеціальні) методи дослідження, зокрема історичний при системному підході, коли сукупність пам'яток, поєднаних спільною територією, та прилегле до них середовище як об'єкт вивчення розглядаються у розвитку, а також порівняльний метод, аналіз і синтез, дедукцію та індукцію. З позицій системного підходу охорона культурної та природної спадщини – взаємопов'язаний комплекс заходів, що забезпечує виявлення, дослідження, оцінку й облік пам'яток, визначення меж і режимів використання їхніх територій і зон охорони.

Виклад основного матеріалу

Ділянка пам'ятки розташована в південно-східній прибережній частині Печерського адміністративного району м. Києва на периферії загальноміського центру між Наддніпрянським шосе на сході та вул. Тимірязевською на заході (рис. 1). З півночі територію обмежують домоволодіння на вул. Мічуріна, Землянській і пров. Землянському, з півдня – залізничне шосе. Велика за площею (130 га) земельна ділянка, на якій розміщується об'єкт дослідження, належить до крайнього південного відрозу високого Наддніпрянського плато між долинами річок Дніпра і Либеді (рис. 2). Ця ділянка має найвищі абсолютні позначки 190,6 м у своїй північній частині зі значним пониженням на південь, схід і захід – до 110–105 м на півдні й до 106,6 м на сході, у районі Видубицького монастиря (рис. 3). Ділянка розташована у зсувонебезпечному районі.

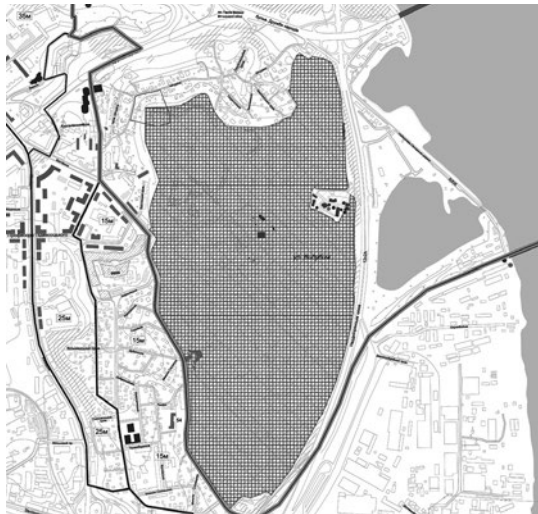

Рис. 1. Територія пам'ятки «Центральний республіканський ботанічний сад» (заштрихована) на історико-архітектурному опорному плані району Звіринця у м. Києві. Опрацювання автора

Рис. 2. Територія пам'ятки «Центральний республіканський ботанічний сад» на аерофотознімку 1943 р.

*Рис. 3. Територія пам'ятки «Центральний республіканський ботанічний сад»
з ансамблями Видубицького та Свято-Троїцького (Іонівського) монастирів.
Панорама з р. Дніпра. Фото В. Вечерського*

12

Пам'ятка садово-паркового мистецтва «Центральний республіканський ботанічний сад» міститься на території історичного урочища Звіринець, прилягаючи до історичного урочища Видубичі. Належить до місцевості, яка лежала далеко за межами Печерського містечка й була незаселеною і незабудованою до початку XIX ст. Звіринець простягається вздовж Наддніпрянського шосе, залізниці та вздовж узбережжя р. Дніпра. Орієнтовні межі з півночі на південь – між колишнім Стратегічним мостом і річкою Либідь. Прилягає до місцевостей Бусове поле, Видубичі, Лиса гора і Покіл. Звіринець охоплює східну частину Бусової гори (вулиці Соловійова, Сорочинську, провулки Звіринецький, Кленовий і Ясеновий) та кінцеві ділянки вулиць Тимірязевської, Звіринецької, Залізничного шосе.

Територія Звіринця почала забудовуватися, починаючи з 1870 р., під час спорудження залізниці Київ – Курськ і Дарницького мосту через р. Дніпро. На плані Києва 1923 р. територія Верхнього Звіринця зафіксована майже незабудованою. Відповідно до плану м. Києва 1925 р. забудова прилеглої до ділянки дослідження території складалася зі споруд житлового призначення. Розташування забудови залежало від особливостей рельєфу, будівлі вільно розташовувалися на території земельних ділянок. До того ж більшість території залишалася незабудованою.

З кінця 1930-х – початку 1940-х рр. та в повоєнні роки на території Верхнього Звіринця склалася малоповерхова забудова, яка мала садибний характер з вільним розташуванням будинків на садибних ділянках, господарськими спорудами та садами.

Після закінчення Другої світової війни місцевість почала інтенсивно забудовуватися, здебільшого переселенцями з території, яка була передана Академії наук УРСР для організації Ботанічного саду (вищезазначене питання опрацьовували з кінця 1920-х рр.). На початку 1950-х рр. тут сформувався район малоповерхової садибної забудови. Протягом 1960-х – 1970-х рр. у кварталі між вулиць

цями Звіринецькою, Буслівською, Правобережною і Соловцова сформувалася п'яти-, дев'ятиповерхова житлова забудова. У 2004–2008 рр. у кварталі між вулицями Звіринецькою, Правобережною, Новоселицькою та пров. Новоселицьким збудовано комплекс висотних житлових будинків «Тріумф» до 27 поверхів з активним силуетом, що добре проглядається з мосту ім. Є. Патона та з лівобережжя р. Дніпра. Це поклало початок хаотичній багатоповерховій і висотній забудові довкілля досліджуваної пам'ятки.

Об'єкт дослідження розташований у Центральній планувальній зоні м. Києва, в межах Центрального історичного ареалу м. Києва, визначеного Історико-архітектурним опорним планом м. Києва, розробленим у 2001 р. інститутом НДІТІАМ; межі ареалу затверджено в складі генерального плану м. Києва рішенням Київської міської ради від 28.03.2002 р. № 370/1804; правила охорони та використання історичного ареалу не затверджені. Проте відповідно до п. 7 Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 318 «збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів, охорона і раціональне використання розташованих в їх межах нерухомих об'єктів культурної спадщини, збереження її містоформуючої ролі є пріоритетним напрямом містобудівної діяльності в межах історичних ареалів» (Сердюк та ін., 2011, с. 608).

Територія, на якій розташована пам'ятка, міститься в межах археологічного заповідника та зони охоронюваного ландшафту відповідно до рішення виконкому Київської міської Ради народних депутатів від 16.07.1979 № 920 «Про уточнення меж історико-культурних заповідників і зон охорони пам'яток історії та культури в м. Києві» та розпорядження Київської міської державної адміністрації від 17.05.2002 № 979 «Про внесення змін та доповнень до рішення виконкому Київської міської Ради народних депутатів від 16.07.79 № 920 “Про уточнення меж історико-культурних заповідників і зон охорони пам'яток історії та культури в м. Києві”». Ділянка пам'ятки міститься також у межах визначеного місця – «Історичного ландшафту Київських гір та долини р. Дніпра», що є пам'яткою ландшафту й історії місцевого значення, згідно з наказом Міністерства культури і туризму України від 03.02.2010 № 58/0/16-09 (Звіряка, 2015, с. 12).

Відповідно до зазначених вище розпорядчих документів прилеглі до об'єкта дослідження території містяться в таких зонах охорони пам'яток:

- з півночі, північного заходу та зі сходу прилягають території зони охоронюваного ландшафту;
- зі сходу прилягає територія Видубицького монастиря – пам'ятки архітектури та містобудування національного значення, яка є архітектурним заповідником відповідно до зазначених вище розпорядчих документів (хоча фактично це територія пам'ятки національного значення) (рис. 4);
- з південного сходу та південного заходу прилягають території, що входять до зони регулювання забудови 3-ої категорії;
- із заходу (на південний захід від вул. Bastionної) прилягає невелика ділянка зони регулювання забудови 2-ої категорії.

Рис. 4. Видубицький монастир. Видгляд з території пам'ятки
«Центральний республіканський ботанічний сад». Фото В. Вечерського

14

Крім того, із заходу до території досліджуваної пам'ятки прилягають квартали забудови між вулицями Тимірязєвською та Кіквідзе, які є територією зони регулювання забудови пам'ятки «Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра». Межі й режими використання затверджено наказом Департаменту охорони культурної спадщини виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 18.12.2019 № 86.

Згідно з нормативно-правовими документами, дія яких поширюється на сферу охорони культурної спадщини, у межах зони регулювання забудови 2-ої категорії забороняється проведення земляних, будівельних робіт без дозволу органів охорони культурної спадщини; допускається нове будівництво зі збереженням основних прийомів, характерних для історичної забудови, традиційного історичного середовища пам'яток, водночас регламентується висота, масштаб нового будівництва, застосування будівельних матеріалів та їх характер, оздоблення фасадів споруд, їх пластика, кольорове вирішення, характер покрівель та інше архітектурно-художнє оформлення, а також передбачається благоустрій та озеленення території. У процесі проектування необхідно враховувати історико-архітектурну та містобудівну цінність кожної споруди, композиційний характер традиційного середовища. Усі проекти мають погоджувати з органами охорони культурної спадщини та Київською міською організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

У межах зони регулювання забудови 3-ої категорії забороняється проведення земляних, будівельних та інших робіт, а також господарська діяльність без погодження з державними органами охорони пам'яток. До того ж проектну документацію до розгляду її на містобудівній раді Головкивархітектури погоджують з державними органами охорони культурної спадщини та Київською міською організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. У зоні регулювання забудови третьої категорії допускаються вмотивовані зміни розпланувальної структури, прокладання нових червоних ліній. Нове будівництво може здійснюватися без шкоди для наявних тут пам'яток й об'єктів культурної спадщини.

Режим зони охоронюваного ландшафту має забезпечувати охорону природного та переважно природного оточення пам'ятки. Він передбачає збереження та відтворення цінних природних і пейзажних якостей пов'язаного з пам'яткою ландшафту, ліквідацію чи візуальну нейтралізацію будівель, споруд і насаджень, що спотворюють цей ландшафт.

Заходи щодо збереження ландшафту мають забезпечувати охорону особливостей рельєфу, водоймищ, рослинності та відтворення їх історичного вигляду, збереження візуальних зв'язків пам'ятки з природним і переважно природним оточенням, що має історичну цінність, захист берегових, лукових територій від зсувів та розмиву, укріплення схилів, ярів, їх озеленення; проведення інших природоохоронних заходів.

На території зони охоронюваного ландшафту можлива господарська діяльність, якщо вона не порушує характеру ландшафту та не потребує зведення капітальних будівель і споруд. Відкриті галявини та простори лук можуть використовуватися для епізодичних масових свят і гулянь без будівництва споруд, а також як лукопарки та гідропарки з відповідними технічними заходами та впорядкуванням, що не впливають негативно на ландшафт і не змінюють його характеру. У місцях традиційної забудови можливе зведення окремих нових будівель і реконструкція наявних, які не порушують цінних природних, історичних і пейзажних якостей ландшафту, що охороняється. В об'ґрунтованих відповідним чином випадках на візуально ізольованих ділянках можливе спорудження невеликих капітальних будівель житлового та громадського призначення.

Усі земляні роботи в зоні охоронюваного ландшафту виконують з урахуванням вимог охорони наявних у ній археологічних об'єктів або можливості виявлення таких об'єктів.

Викладені вище містобудівні обмеження та обтяження мали б захистити довкілля пам'ятки від появи дисгармонійної забудови, але цього не сталося. Тож далі проаналізуємо: чому і що з цим робити.

В урбаністичному середовищі довкола пам'ятки велику роль відіграє вулична мережа. Вона сформована в новітній час і є ландшафтною з елементами регулярної та деякими озеленими територіями (поза межами Ботанічного саду). Історично сформована парцеляція та розпланувальний модуль відсутні. Основною розпланувальною віссю, яка формує прибережну зону правого берега р. Дніпра, є Набережне шосе, що має статус магістралі загальноміського значення. Транспортно-інженерна інфраструктура прилеглої до пам'ятки тери-

терії характеризується достатньою розвиненістю. Із західного боку проходять магістралі районного значення – вул. Бастионна, Тимірязєвська, Звіринецька, за нею – магістраль загальноміського значення вул. М. Бойчука (колишня Кіквідзе). З північного боку проходить магістраль загальноміського значення – бульвар Дружби народів. Цими вулицями здійснюється рух міського громадського транспорту (автобусів, тролейбусів, маршрутних таксі). На північ і на південь від території пам'ятки містяться по два транспортні вузли загальноміського значення: на півночі – на перетині вулиць Старонаводницької, Лаврської з бульваром Дружби народів і транспортна розв'язка на перетині цього бульвару з Набережним шосе при в'їзді на міст ім. Є. Патона. На південь – транспортні розв'язки на перетинах вул. Саперно-Слобідської з Набережним шосе та з вул. М. Бойчука.

Основний під'їзд і підхід до головного входу в Ботанічний сад здійснюється по вул. Бастионній. Відповідно до генерального плану Ботанічного саду авторства архітекторів А. Власова і В. Гопкала вхідна група з двома симетрично розташованими невисокими ротондальними касовими павільйонами збудована 1964 р. за проектом архітектора М. Холостенка. Їх широкі консольні покриття, круглі в плані, створюють виразний архітектурно-пластичний акцент при вході на територію круглої в плані головної площі. Від неї широка еспланада з партерною зеленню веде вниз по рельєфу до великого комплексу оранжерей, який, попри свої значні розміри й активні модерністичні архітектурні форми, не справляє помітного композиційно-видового впливу на прилеглі території, оскільки розташований у складках рельєфу. Над ним на найвищій точці рельєфу міститься комплекс споруд Свято-Троїцького Іонинського монастиря з Троїцькою церквою, яка є пам'яткою архітектури національного значення й архітектурною домінантою (рис. 3). Біля неї є невелика дзвіниця, годинникова вежа та кілька розташованих дискретно одно-, дво- і триповерхових мурованих корпусів житлового й господарського призначення, частина з яких повернута в користування монастиря, а в частині містяться структурні підрозділи Ботанічного саду як наукової установи НАН України. Один з них (корпус 27) не використовується та перебуває в аварійному стані. Із західного боку території Ботанічного саду на непарному боці вул. Тимірязєвської в улоговині рельєфу сховано одно-, двоповерхові споруди господарського подвір'я і адміністрації Ботанічного саду, що не справляють композиційно-видового впливу на довкілля.

Архітектурно-просторова композиція на прилеглих територіях загалом нерегулярна, з елементами ландшафтної, дещо хаотична. Для неї притаманний змішаний характер забудови – периметральна квартальна середньоповерхова, садибна малоповерхова, а також вільна забудова кварталів висотними будинками. У межах прилеглих з півночі й заходу кварталів міститься житлова забудова – від садибної малоповерхової до багатоквартирних п'яти-, дев'ятиповерхових будинків, підприємств торгівлі й обслуговування, сучасних офісних центрів і житлових комплексів. Останнім часом на місці старої забудови початку 1950-х – 1960-х років, переважно розташованої посеред садибних ділянок, намітилася тенденція підвищення кількості поверхів забудови (до 3–9) із влаштуванням мансард, спостерігаємо також укрупнення парцеляції внаслідок об'єднання садибних ділянок. Тут з'явилися будинки по червоній лінії забудови вулиці – більші

за масштабом, ніж це було передбачено шириною вулиці (рис. 5). Зараз у кварталі, обмеженому вулицями Звіринецькою, Правобережною, Новоселицькою та Новоселицьким провулком, містобудівною домінантою загальноміського значення є житловий комплекс «Тріумф» висотою від 14 до 27 поверхів (рис. 6). Поряд з ним на вул. Буслівській, 12 – масивний висотний 23-поверховий житловий комплекс «Бусов Хілл» (Busov Hill). Обидві будівлі є дисгармонійними об'єктами, оскільки вони присутні, візуально «нависаючи» над ансамблем Видубицького монастиря, у панорамах Київських гір, які відкриваються з мостів ім. Є. Патона, Дарницького та Південного, а також з Дніпровської набережної на лівобережжі р. Дніпра. Це один з найважливіших чинників спотворення композиційно-видового розкриття культурного ландшафту Київських гір і долини Дніпра в південній його частині. Довколишня забудова прилеглих вулиць, зокрема Буслівської та Новоселицької, зазнала подібних перетворень. Крім того, тут, неподалік від розглядуваної пам'ятки, у 1980-х роках з'явилася п'ятиповерхова та дев'яти-, чотирнадцятиповерхова житлова забудова, що частково змінило функціональне призначення цієї сільбищної території як садибної, що не знайшло адекватного виявлення в матеріалах Генерального плану м. Києва, затвердженого рішенням Київської міської ради від 28.03.2002 № 370/1804. Великий масштаб висотних будинків поєднується з дрібним масштабом садибної забудови та середньо- і багатоповерховою житловою забудовою на вул. Буслівській, Новоселицькій, Правобережній, Бастіонній, Болсуновській, що робить масив забудови довкола території пам'ятки невизначеним щодо його масштабних характеристик і потребує у перспективі відповідних архітектурно-дизайнерських рішень.

Рис. 5. Забудова вул. Тимірязевської біля межі території пам'ятки «Центральний республіканський ботанічний сад». Фото В. Вечерського

18

Рис. 6. Забудова вул. Буслівської з комплексом висотних житлових будинків «Тріумф», що є дисгармонійним об'єктом у середовищі пам'ятки. Фото В. Вечерського

Поряд з досліджуваною пам'яткою міститься ще один об'єкт, який є дисгармонійним, але не за об'ємно-просторовим вирішенням, а за функцією. Це виробничий об'єкт за адресою вул. Тимірязевська, 13, розташований на земельній ділянці між південною огорожею Ботанічного саду та Залізничним шосе. Поряд з об'єктом природно-заповідного фонду національного значення такі виробничі об'єкти не допускаються, тож у перспективі слід з'ясувати питання щодо його перепрофілювання або винесення з цієї території.

Природною доміантою досліджуваної території є Звіринський пагорб з розташованими на ньому спорудами Свято-Троїцького Іонинського монастиря (рис. 3). Техногенними доміантами ландшафту є мости Дарницький та ім. Є. Патона. Архітектурними доміантами є згаданий раніше житловий комплекс «Тріумф», брутальний за архітектурним вирішенням офісний центр на вул. Болсуновській, 13–15, житлові комплекси на вулицях Болсуновській, 2 та Верхній, 3. Найважливішою містобудівною та пластичною доміантою довкілля є не декомунізована, всупереч законодавству, скульптура «Батьківщини»

матері» з мечем і радянським гербом на щиті в складі Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні». Архітектурним акцентом є п'ятибаний з дзвіницею «Храм Миру» на вул. Мічуріна, 66. Інші будівлі та споруди, що формують забудову на прилеглих територіях, відіграють роль рядової, фонові та дисгармонійної забудови.

Дисгармонійна забудова на прилеглих до пам'ятки територіях спотворює композиційно-видовий вплив як самої досліджуваної пам'ятки, так і інших пам'яток, розташованих на довкіллі. До дисгармонійних забудов належать: одна в південній пониженій частині вул. Тимірязевської; у кварталі між вул. Тимірязевською і пров. Тимірязевським; житловий комплекс «Тріумф» на вул. Звіринецькій, 59; житловий комплекс «Бусов Хілл» на вул. Буслівській, 12; корпуси Інституту проблем міцності НАН України на вул. Тимірязевській, 2; багатопверхові житлові будинки на вул. Bastionній, 15 і в кінці пров. Bastionного; офісні й житлові комплекси на вул. Болсуновській, 2, Болсуновській, 13–15, Верхній, 3; забудова з південного боку вул. Мічуріна.

Київські гори, частиною яких є Звіринецький пагорб та урочище Видубичі, являють собою велику паркову зону, до складу якої входить низка парків, розташованих уздовж р. Дніпра. На півдні, за р. Либідь і залізницею, на високому останці правобережного плато міститься об'єкт, що замикає цю низку природних територій великого історико-культурного значення. Це регіональний ландшафтний парк «Лиса гора» площею 137,1 га. Його оголошено рішенням Київської міськради від 17.02.1994 № 14. За розпорядженням Київської міської держадміністрації від 25.12.1995 № 352 урочище Лиса гора увійшло до складу території регіонального ландшафтного парку «Голосіївський» (Мовчан та ін., 2001, с. 29–31). Тут 1872 року були зведені так звані Лисогірські укріплення Нової Печерської фортеці – Лисогірський земляний форт. Дотепер збереглися вали та бастіони фортеці майже по всьому її периметру. Територія урочища Лиса гора генеральним планом міста 1986 р. була визначена як Парк ім. 1500-річчя м. Києва. Це визначне місце поєднує об'єкт природно-заповідного фонду з комплексом пам'яток культурної спадщини і має прямий композиційно-видовий зв'язок з південною частиною Ботанічного саду.

Біля підніжжя Звіринецького пагорба міститься Видубицький монастир, відомий з XI ст. Він займає улоговину поміж горами, порослими лісом. Його дуже добре видно з території Ботанічного саду, з р. Дніпра та з Видубицького озера, що лежить біля підніжжя монастиря. Сучасний вигляд ансамблю монастиря склався в середині XVIII ст. На той час були побудовані Георгіївська церква (собор), трапезна зі Спаською церквою, дзвіниця, поминальна каплиця, будинок настоятеля, а пізніше – братський корпус. Пам'яткою домонгольського часу є Михайлівський собор. Центром усього ансамблю є Георгіївська церква, яку найчастіше називають собором за її головну роль у композиції монастиря. Усі ці будівлі формують неповторний за красою та унікальний за ступенем збереженості архітектурний ансамбль, що має велику історико-культурну цінність. Серед усіх київських монастирів тільки Видубицький має такий органічний зв'язок з характерним ландшафтом і відіграє роль архітектурного акценту в ньому (рис. 7).

*Рис. 7. Пам'ятки Видубицького монастиря та забудова лівобережжя
р. Дніпра. Фото В. Вечерського*

20

На північ від території досліджуваної пам'ятки містяться Звіринецькі печери – пам'ятка археології національного значення (Кваша та ін., 2001, с. 255–256). Тут з 1913 р. був скит Києво-Печерської лаври, закритий у 1929 р. і відроджений у 1997 р. З 2009 р. – Архангело-Михайлівський монастир, сучасні споруди якого мають середній масштаб, неовізантійську стилістику й гармонують з ландшафтом середовищем.

Композиційно-видовий вплив самого об'єкта дослідження та об'єктів культурної спадщини, розташованих на території Ботанічного саду (Троїцька церква Свято-Троїцького Іонинського монастиря), а також пов'язаних з ним (Видубицький монастир) охоплює просторовий коридор долини р. Дніпра з включенням Набережного шосе, мостів ім. Є. Патона та Дарницького, акваторії р. Дніпра до Південного мосту, Дніпровської набережної на лівому березі. Головні видові точки розташовані в цих межах. Композиційно значущі видові осі відсутні; видові фронти – уздовж вищезгаданих трьох мостів, Набережного шосе, Дніпровської набережної; зони видимості – у вище окреслених межах, а зони формування видів – у тих самих межах з охопленням периферійних територій на високому Наддніпрянському плато.

На верхніх позначках рельєфу в північній частині території Ботанічного саду є видові майданчики з цінними краєвидами на Видубицький монастир і долину р. Дніпра, на лівобережжя. Уздовж головної прямолінійної алеї Ботанічного саду, що проходить з півночі на південь, простягаються цінні краєвиди в бік Лисої гори. З північних видових майданчиків раніше відкривалися цінні види на ансамблі двох пам'яток національного значення – Києво-Печерську лавру та Ме-

моріальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні». Проте сьогодні внаслідок появи немасштабної екрануючої забудови вздовж горішньої частини вул. Мічуріна ці види перекрито.

Ботанічний сад і прилеглі до неї зі сходу землі й акваторія р. Дніпра входять до території пам'ятки ландшафту «Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра» (наказ Міністерства культури і туризму № 58/0/0/16-10 від 03.02.2010 р.; охоронний № 2600189), а тому мають певний захист з пам'ятко-охоронної точки зору. Ця ландшафтна пам'ятка охоплює Київські гори та долину р. Дніпра (від Дарницького залізничного мосту на півдні до Подільсько-Воскресенського мостового переходу на півночі). Габаритні розміри: цей культурний ландшафт займає цілісну територію, що простяглася вздовж р. Дніпра на 8,6 км з південного сходу на північний захід при максимальній ширині 3,6 км. Орієнтовна площа в зазначених вище межах 2 800 га (Звіряка, 2015, с. 12).

Відповідно до законодавства на території пам'ятки ландшафту місцевого значення передбачено:

- збереження розпланування пам'яток та об'єктів культурної спадщини, елементів історичного упорядження;
- необхідність проведення археологічних досліджень і музеєфікації археологічних об'єктів; заборону розкопування «на знесення» археологічного культурного шару; необхідність резервації нерозкопаних ділянок культурного шару як еталона на майбутнє;
- забезпечення сприятливого для пам'яток гідрологічного режиму, пожежної безпеки, захисту від динамічних навантажень та інших негативних техногенних і природних впливів;
- проведення робіт щодо реставрації і пристосування пам'яток культурної спадщини, упорядження та озеленення території за спеціальними проєктами, погодженими центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Отже, Ботанічний сад як пам'ятка має декілька рівнів захисту, які взаємно «нашаровуються» і в комплексі мають забезпечувати абсолютну недоторканність цієї території для будь-яких деструктивних впливів. Щодо довколишніх територій ситуація неоднозначна: зі сходу й півночі прилягає територія ландшафтно-пам'ятки із заповідним режимом використання. Проте із заходу та півдня лежать урбанізовані території з нечіткими містобудівними обмеженнями й обтяженнями. Тому додатковий захист для Ботанічного саду найбільше потрібен з двох боків – західного і південного. Тут визначено додаткові зони регулювання нової забудови з досить жорсткими обмеженнями висоти.

Висновки

Усі об'єкти культурної спадщини, серед яких розташовано Центральний республіканський ботанічний сад, формують разом з ним традиційний характер середовища південної периферійної частини історичного центру Києва. Об'єкт дослідження за своєю композиційною роллю в традиційному характері середовища є ландшафтною домінантою великомасштабної пам'ятки «Культурний

ландшафт Київських гір і долини Дніпра», композиційно-видовий вплив якої поширюється на увесь простір долини р. Дніпра в межах між мостами ім. Є. Патона та Південним. Зроблено висновок про недостатність і застарілість наявного охоронного зонування на прилеглих до розглядуваної пам'ятки територіях і визначено нову концепцію охоронного зонування з додатковими зонами регулювання забудови. Їх затвердження дасть змогу актуалізувати територіально-середовищний підхід як найефективніший щодо збереження для теперішнього і прийдешніх поколінь традиційного характеру середовища Києва як історичного міста.

Список посилань

- Звіряка, А. (2015). *Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра як пам'ятка культурної спадщини* [Автореферат дисертації кандидата історичних наук, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК].
- Кваша, В., Кохно, М., Собко, В., & Майко, Т. (2001). Сад над Славутичем. *Хроніка-2000*, 41-42, 251–273.
- Мовчан, М. М., Карабаєв, Д. Т., & Лупинос, В. С. (Ред.). (2001). *Природно-заповідний фонд м. Києва*. Арктур-А.
- Сердюк, О. М., Бобровський, Т. А., & Кириленко, Л. М. (Упоряд.). (2011). *Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини*. Деснянська правда.
- Томілович, Л. (2011). Пам'ятки садово-паркового мистецтва. В В. Вечерський (Ред.), *Історико-містобудівні дослідження Києва* (с. 112–116). Фенікс.

References

- Kvasha, V., Kokhno, M., Sobko, V., & Maiko, T. (2001). Sad nad Slavutychem [Garden Above Slavutich]. *Khronika-2000*, 41-42, 251–273 [in Ukrainian].
- Movchan, M. M., Karabaiev, D. T., & Lupynos, V. S. (Eds.). (2001). *Pryrodno-zapovidnyi fond m. Kyieva* [Nature Reserve Fund of Kyiv]. Arktur-A [in Ukrainian].
- Serdiuk, O. M., Bobrovskiy, T. A., & Kyrylenko, L. M. (Comps.). (2011). *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* [Collection of Regulations on Cultural Heritage Protection]. Desnianska pravda [in Ukrainian].
- Tomilovych, L. (2011). Pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva [Reminders of Landscape Gardening]. In V. Vecherskyi (Ed.), *Istoryko-mistobudivni doslidzhennia Kyieva* [Historical-Urban Studies of Kyiv] (pp. 112–116). Feniks [in Ukrainian].
- Zviriaka, A. (2015). *Istorychnyi landshaft Kyivskykh hir i dolyny r. Dnipro yak pamiatka kulturnoi spadshchyny* [The Historical Landscape of the Kyiv Mountains and the Dnieper Valley as a Cultural Heritage Site] [Abstract of PhD Dissertation, The Centre of Monument Research of the NAS of Ukraine and USPHCM] [in Ukrainian].

OUTSTANDING MONUMENT OF GARDEN AND PARK ART OF KYIV AND PROBLEMS OF ITS ENVIRONMENT

Viktor Vecherskyi

*PhD in Architecture; e-mail: vechersky.v@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5221-3556
Institute for Cultural Heritage, Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the article is to analyze the monument and expert assessment of the monument of garden and park art Central Republican Botanical Garden (1 Timiriazievskya Street, Kyiv) and its urban environment, which is rapidly evolving, threatening this monument naturally of the reserved fund and cultural heritage sites located on its territory, which requires the development of the protection zoning concept in the areas adjacent to the monument in order to preserve this unique cultural and natural heritage. **The research methodology** is based on the use of general scientific and special methods, including the historical method in a systematic approach, when the set of monuments connected by a common area, as well as the surrounding environment as an object of study is considered in development, as well as the comparative method, analysis and synthesis, deduction and induction. **The scientific novelty of the research** is that for the first time a comprehensive analysis of this monument of park and garden art as an object not only of nature reserves, but also immovable cultural heritage type 'landmark', articulated problems caused by rapid and chaotic development urban environment around this monument, and also proposed a conceptual approach to the protective zoning of areas around the monument. **Conclusions.** All cultural heritage sites, including the Central Republican Botanical Garden as an object of study, form the traditional nature of the environment of the southern periphery of the historic centre of Kyiv. The object of study for its compositional role in the traditional nature of the environment is the landscape dominant of the large-scale monument 'Cultural Landscape of the Kyiv Mountains and the Dnieper River Valley', the compositional and species influence of which extends to the entire Dnieper Valley between the E. Paton and the South bridges. With this in mind, a conclusion was made about the insufficiency and obsolescence of the existing protection zoning in the areas adjacent to the monument in question, and a new concept of protection zoning with additional development control zones was defined. Their approval will allow actualizing the territorial-environmental approach as the most effective in preserving the traditional Kyiv character of the environment for the present and future generations.

Keywords: monuments; garden and park art; Botanical Garden; traditional nature of the environment; security zoning of territories; city of Kyiv

ВЫДАЮЩИЙСЯ ПАМЯТНИК САДОВО-ПАРКОВОГО ИСКУССТВА КИЕВА И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СРЕДЫ

Виктор Вечерский

Кандидат архитектуры; e-mail: vechersky.v@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5221-3556
Институт культурного наследия, Киев, Украина

Аннотация

Цель исследования заключается в памятниковедческом анализе и экспертной оценке памятника садово-паркового искусства «Центральный республиканский ботанический сад» (ул. Тимирязевская, 1 в г. Киеве) и его градостроительной среды, которая быстро эволюционирует, угрожая указанному памятнику природно-заповедного фонда и расположенным на его территории выдающимся памятникам культурного наследия, что требует проработки концепции охранного зонирования на прилегающих к памятнику территориях для сохранения данного уникального культурного и природного наследия.

Методы исследования базируются на использовании общенаучных и специальных методов, в частности исторического метода при системном подходе, когда совокупность памятников, объединенных общей территорией, а также прилегающая к ним среда как объект изучения рассматривается в развитии, а также сравнительного метода, анализа и синтеза, дедукции и индукции. **Научная новизна исследования** заключается в том, что впервые комплексно проанализирован указанный памятник садово-паркового искусства как объект не только природно-заповедного фонда, но и недвижимого культурного наследия по типу «выдающееся место», артикулированы проблемы, порожденные быстрым и хаотичным развитием урбанизированной среды вокруг данного памятника, а также предложен концептуальный подход к охранному зонированию территорий вокруг указанного памятника. **Выводы.** Все объекты культурного наследия, среди которых расположен Центральный республиканский ботанический сад как объект исследования, формируют традиционный характер среды южной периферийной части исторического центра Киева. Объект исследования по своей композиционной роли в традиционном характере среды является ландшафтной доминантой крупномасштабного памятника «Культурный ландшафт Киевских гор и долины Днепра», композиционно-видовое влияние которой распространяется на всё пространство долины р. Днепр в пределах между мостами им. Е. Патона и Южным. Сделан вывод о недостаточности и устарелости существующего охранного зонирования на прилегающих к рассматриваемому памятнику территориях, определена новая концепция охранного зонирования с дополнительными зонами регулирования застройки. Их утверждение позволит актуализировать территориально-средовой подход как самый эффективный по сохранению для настоящего и будущих поколений традиционного характера среды Киева.

Ключевые слова: памятники; садово-парковое искусство; ботанический сад; традиционный характер среды; охранное зонирование территорий; город Киев

